

الگوی پیشرفت و تعالی علوی

(مفاهیم، مبانی و ارکان پیشرفت در پرتو رهنمودهای امام علی علیه السلام)

علی اصغر سعدآبادی^۱

محمدسعید تسلیمی^۲

علی اصغر پورعزت^۳

چکیده:

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، به ویژه کشورهای مسلمان مانند ایران، که به دنبال مدلی مناسب برای رسیدن به پیشرفت و تعالی هستند، استفاده از مدلی که ریشه در مذهب آنان داشته باشد، کارساز است. با توجه به انطباق فرمایشات امام با مسایل فرهنگی، اجتماعی و مذهبی کشور ما، به نظر می‌رسد مدل پیشرفت و تعالی علوی می‌تواند به عنوان مدلی مادر، در جهت رسیدن به پیشرفت و تعالی مدنظر قرار گیرد. استفاده از رهنمودهای امام برای گذار از دوران فقر و عقب‌ماندگی، نوعی سرمایه معنوی محسوب می‌شود. پژوهش حاضر بر آن است تا با استفاده از مدل سه شاخگی^۴، به بررسی توصیفی _ تحلیلی اهداف و شاخص‌های توسعه و تعالی در سه شاخه رفتاری، ساختاری و زمینه‌ای در پرتو فرمایشات امام علی (ع) بپردازد؛ لذا در این پژوهش ابتدا به روش تحلیل مضمون، شاخص‌های پیشرفت و تعالی در پرتو رهنمودهای امام علی علیه‌السلام مورد شناسایی قرار گرفتند؛ سپس کدهای اولیه با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA چندین مرتبه مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفته و در نهایت ۲۴ مضمون پایه پیشرفت اقتصادی، ۳۹ مضمون پایه پیشرفت اداری و سیاسی، ۲۴ مضمون پایه پیشرفت و تعالی انسانی و ۱۵ مضمون پایه در رابطه با پیشرفت و تعالی و محیط زیست، از مجموعه داده‌ها شناسایی گردید. در نهایت با تحلیل متون و گردآوری اطلاعات، مدلی از پیشرفت و تعالی منطبق با فرمایشات امام علی (ع) ارایه شده است.

واژه‌های کلیدی: توسعه، پیشرفت و تعالی، شاخص‌های توسعه و تعالی، اهداف توسعه و تعالی

مقدمه

کشورهای در حال توسعه، صرفاً به دنبال پیروی و تقلید کورکورانه از مدل‌های غربی هستند و این در حالی است که جوامع غربی در شرایطی خاص و عمدتاً تسلط بر منابع اقتصادی جهان (به ویژه با غارت کشورهای عقب مانده فعلی) پیشرفت کرده‌اند (راموس^۵، ۱۹۷۴: ۲). حتی کشورهای پیشرفته‌ی امروزی نیز خط مسیرهایی متعدد، متنوع و گاهی بسیار گوناگون داشته‌اند و نیل به توسعه، برای همه آنها به یک قیمت تمام نشده است (میرزایی^۶، ۱۹۷۶: ۱۹). قبول درست نظریات وارداتی توسعه، بدون انجام امور تطبیقی و

alisadbadi@ut.ac.ir

^۱ نویسنده مسئول مکاتبات. دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه تهران

^۲ استاد دانشگاه تهران

^۳ دانشیار دانشگاه تهران

4. 3C Model

5. Ramos

6. Mirzai

بومی‌سازی نسبت به فرهنگ، مذهب و دیگر مسایل بومی، به معنی شکست در برنامه‌های راهبردی پیشرفت و تعالی کشور است (قورچیان، ۱۳۸۰: ۵۴). بنابراین اگر مدلی ساخته شود که هم جنبه‌های علمی را در برداشته باشد و هم از جهت بومی و دینی با فرهنگ ملی و اسلامی همخوانی داشته باشد، می‌توان به تحقق پیشرفت امیدوار بود. لذا در این پژوهش تلاش گردیده است تا یک الگوی بومی از پیشرفت و تعالی مبتنی بر دیدگاه امام علی علیه‌سلام ارائه شود.

مبانی نظری پژوهش

بر اساس تعریف سازمان ملل متحد از توسعه، توسعه فراگردی است که با یکپارچه‌سازی کوشش‌های مردم و دولت برای بهبود اوضاع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در هر منطقه، آنها را قادر به مشارکت در پیشرفت ملی می‌سازد (داب^۷، ۱۹۹۰: ۵۶).

توسعه پایدار به معنی تلفیق اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی برای حداکثرسازی رفاه انسان فعلی، بدون آسیب به توانایی نسل‌های آتی برای برآورده کردن نیازهایشان است (للی^۸، ۱۹۹۱: ۲۱-۶۰۷).

منظور از پیشرفت و تعالی، تغییری همه جانبه و چند بعدی است که همه ابعاد زندگی اجتماعی انسان را با استفاده از یک چهارچوب نظری و برنامه عملی واحد، متحول می‌سازد. بنابراین، آرمان توسعه فقط پیشرفت اقتصادی یک ملت نیست و علاوه بر آن، اصلاح نحوه ارائه خدماتی برای بهبود وضعیت آموزش، بهداشت، مسکن، تامین اجتماعی، اشتغال و توزیع عادلانه ثروت را نیز می‌توان جزء اهداف پیشرفت قرار داد، به طوری که قدرت همه افراد جامعه در انتخاب و تصمیم‌گیری در باره مسایل مهم زندگی افزایش یابد (سیرز^۹، ۱۹۶۹: ۵۹-۶۵).

مدل سه شاخگی^{۱۰} در طبقه‌بندی مدل‌ها، از نوع مدل‌های منطقی به حساب می‌آید و می‌توان بسیاری از مفاهیم، رویدادها و پدیده‌های فراگیر را در قالب این مدل مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار داد. بر این اساس، عوامل ایجاد کننده یک مساله در قالب سه دسته از عوامل (عوامل رفتاری، عوامل ساختاری و عوامل زمینه‌ای) مورد بررسی قرار می‌گیرند. چارچوب مفهومی^{۱۱} این پژوهش براساس این مدل ساختار یافته است (میزیابی^{۱۲}، ۱۹۷۶: ۴۱۲-۳۸۳).

عوامل رفتاری (محتوایی)^{۱۳} - عبارت است از کلیه عوامل و شاخص‌های مربوط به نیروی انسانی که در پیشرفت و تعالی موثر هستند.

عوامل ساختاری^{۱۴} - عبارت است از کلیه عوامل غیر انسانی همچون ساختار، قوانین، مقررات، رویه‌ها و مجموعه‌ای از روابط حاکم بر افراد و گروه‌ها که در پیشرفت و تعالی موثر هستند.

7. Dube

8. Lélé

9. Seers

10. The three Dimensional Model of co-structure- content- context

11. Conceptual Models

12. Mirzai

13. Content Factors

14. Co- Structure Factors

عوامل زمینه‌ای (محیطی)^{۱۵} - عبارت است از کلیه عواملی که خارج از حیطه اختیارات و کنترل ما بوده و زمینه‌ساز عوامل رفتاری و ساختاری بوده و بر پیشرفت و تعالی تاثیرگذار هستند.

مرور ادبیات پژوهش

با مراجعه به آثار اندیشمندان مدیریت اسلامی در دوران معاصر، شاهد آثار متنوعی من باب انطباق مباحث مربوط به پیشرفت و تعالی با بیانات امام هستیم (خنیفر، ۱۳۸۴: ۱۰۳):

کتاب‌های توسعه سیاسی از دیدگاه امام علی (ع) و توسعه سیاسی از دیدگاه نهج البلاغه به بسط و بررسی توسعه سیاسی از دیدگاه امام می‌پردازند (علیخانی، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۱). کتاب توسعه فرهنگی از دیدگاه امام علی (ع)، به بررسی تعالی فرهنگی از دیدگاه امام می‌پردازد (حاجیلو، ۱۳۸۸). کتاب عهدنامه امیر، به طور اجمالی، بسط پیشرفت سیاسی، پیشرفت اقتصادی و تعالی فرهنگی در عهدنامه مالک اشتر را مدنظر قرار داده است (پورعزت، ۱۳۸۹). همچنین در کتاب انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه، مراتب تعالی انسانی از دیدگاه امام تحلیل شده است (حسن‌زاده آملی: ۱۳۶۰).

با تحلیل محتوای خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار به جای مانده از امیرالمؤمنین علیه‌السلام، می‌توان متوجه اهمیت مبحث پیشرفت و تعالی از دیدگاه امام شد. بدین ترتیب، هر چند آثار قابل تاملی به طور کلی توسعه را از دیدگاه امام بررسی کرده‌اند، ولی تاکنون مدلی جامع برای فهم پیشرفت و تعالی از دیدگاه امام علی (ع) ارائه نشده است. لذا در این پژوهش سعی در ارائه مدلی جامع از پیشرفت و تعالی بر اساس فرمایشات امام علی علیه‌السلام شده است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از حیث جهت‌گیری، بنیادی، و بر مبنای اهداف، اکتشافی است. ماهیت تحقیق نیز کیفی است. روش پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی از نوع تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون، یکی از روش‌های پایه‌ای و کارآمد تحلیل کیفی است (براون^{۱۶}، ۲۰۰۶: ۷۸). در واقع، تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است (عابدی جعفری و دیگران، ۱۳۹۰، ۵-۱۵۴).

تکنیک جمع‌آوری اطلاعات در تحقیق حاضر، روش مصاحبه عمیق است. در این مطالعه، مصاحبه‌های عمیق با خبرگان به منزله روش اصلی گردآوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. مصاحبه‌های اولیه به صورت کاملاً باز و ساختار نیافته انجام گرفت و به مرور با توجه به پاسخ‌های داده شده به سؤالات و کدگذاری مصاحبه‌های اولیه و یافتن سرنخ‌های بیشتر برای سؤالات بعدی، شکل سؤالات تاحدی تغییر کرد؛ هرچند تمام سؤالات مرتبط با موضوع و در چارچوب پی بردن به اهداف اصلی پژوهش بود.

جامعه آماری این پژوهش، کلیه خبرگان و متخصصان علوم اسلامی، مدیریت دولتی، مدیریت تطبیقی و توسعه، مطالعات سیاسی، مدیریت خط‌مشی‌گذاری، علوم اقتصادی و علوم زیست‌محیطی هستند که در حیطه پژوهش، صاحب‌رای و صاحب‌نظرند. نمونه آماری پژوهش، مشتمل بر ۸۴ نفر از اساتید مجرب و صاحب‌نظر در حیطه‌های فوق‌الذکر از حوزه علمیه قم، حوزه علمیه تهران، دانشگاه تهران، دانشگاه علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه علامه طباطبایی و دانشگاه امام حسین

15 . Context Factors

16 . Braun

علیه‌السلام هستند. روش نمونه‌گیری تحقیق، روش گلوله برفی^{۱۷} است. گلوله برفی روشی سودمند برای مطالعات کیفی و اکتشافی است. در این روش، نفر اول، شخص دوم را به پژوهشگر معرفی می‌کند و نفر بعدی نیز همین‌طور و این روند ادامه می‌یابد (Balter, 2012, 60).

در گام اول، طی فراگرد گردآوری و تحلیل داده‌های پژوهش، با بهره‌گیری از مصاحبه‌هایی نیمه ساختار یافته با خبرگان منتخب، داده‌های اولیه پژوهش که معطوف به شناسایی شاخص‌ها و اهداف توسعه و تعالی در عرصه‌های توسعه و تعالی انسانی، محیط‌زیست، پیشرفت سیاسی و پیشرفت اقتصادی در مکتب علوی بودند، گردآوری شد. در گام دوم، متن پیاده شده مصاحبه‌ها چندین مرتبه مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفت و ۳۲۷ کد اولیه شناسایی و استخراج گردید. سپس کدهای اولیه با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA چندین مرتبه مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفتند و در نهایت ۲۴ مضمون پایه پیشرفت اقتصادی، ۳۹ مضمون پایه پیشرفت اداری و سیاسی، ۲۴ مضمون پایه پیشرفت و تعالی انسانی و ۱۵ مضمون پایه تعالی محیط زیست، از مجموعه داده‌ها شناسایی گردید.

یافته‌های پژوهش

در ادامه، در بخش ۱-۵، مهم‌ترین ابعاد پیشرفت اقتصادی از دیدگاه امام معرفی شده است. در بخش ۲-۵، مولفه‌های پیشرفت سیاسی- اداری از دیدگاه امام رصد شده است. در بخش ۳-۵، شاخص‌های تعالی اجتماعی- انسانی در پرتو فرمایشات امام مورد بررسی قرار گرفته و در بخش ۴-۵، مولفه‌های زیست‌محیطی موثر بر پیشرفت و تعالی از دیدگاه امام معرفی شده است. در پایان، با تحلیل متون و گردآوری اطلاعات، مدلی از پیشرفت و تعالی منطبق با فرمایشات امام علی (ع) ارائه شده است (بخش ۵-۵).

ابعاد پیشرفت اقتصادی پایدار در پرتو فرمایشات امام علی (ع)

هرچند دنیا محل گذر است و نسبت به سرای آخرت، بی‌ارزش شمرده می‌شود، ولی باید حداقل رفاه مردم در آن تامین گردد (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۲۶، ترجمه آیتی: ۸۵۹). در این طرز تلقی، دنیا محل رشد و کسب بلوغ است. گویا در فرمایشات امام، وضعیت مطلوب جامعه اسلامی این چنین وصف شده است؛ جامعه‌ای مرفه که افراد آن باید از لذت‌های حلال دنیا بهره‌مند باشند تا حدی که آن‌ها را کفایت کند (بختیاری، ۱۳۸۰: ۹۱-۱۱۵).

فقر مانعی بزرگ در راه رسیدن به پیشرفت و تعالی است. کنترل میزان فقر و تلاش برای ریشه کن کردن آن، از ملزومات حصول به پیشرفت و تعالی است (دوور^{۱۸}، ۲۰۱۱: ۸۳-۷۷۹). اگر در جامعه فقیر و نیازمند وجود دارد، به دلیل آن است که از مواهب الهی به شکل مطلوب استفاده نشده است و یا ثروتمندان شکم‌باره اذمتاع دنیا بیش از نیاز بهره برده‌اند. شایسته نیست در جامعه اسلامی کسی دچار فقر و فلاکت گردد. در واقع وجود فقر در جامعه، ننگ حکومت و ننگ کسانی است که به نحوی از وضع موجود حمایت می‌کنند و یا با آن کنار می‌آیند (پورعزت، ۱۳۸۹: ۷۴-۱۶۵).

جدول شماره ۱، مولفه‌های پیشرفت اقتصادی علوی را در قالب مدل سه شاخگی، به سه شاخه رفتاری، ساختاری و زمینه‌ای دسته‌بندی کرده است.

17. snowball Sampling

18. Dower

دوین کفران الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: مفاهیم، مبانی و ارکان پیشرفت؛ اردیبهشت ۱۳۹۲

جدول ۱. تطبیق مولفه‌های پیشرفت اقتصادی استخراج شده از دیدگاه امام علی علیه‌السلام با مدل سه شاخگی همراه با استناد به

منابع

نوع عامل	شاخص	نوع شاخص	استناد به منابع
عوامل ساختاری	نگاه به کار به مثابه یکی از مصادیق عمل صالح	ایجابی	امین عاملی، ۱۴۰۶: ۴۲۴
	مقدس انگاشتن روزی حلال	ایجابی	امین عاملی، ۱۴۰۶: ۴۲۵
	بیزاری از اشرافیت و زندگی تجملی	سلبی	نامه ۴۵: ۴۳۲؛ نامه ۷۱: ۴۸۲
	داشتن نیت قرب الهی در کار	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۴
	تامین افراد جامعه در سنین بازنشستگی	ایجابی	حر عاملی، ۱۴۰۹: ۴۲۵
	تسهیل تجارت بر موازین عدل و جلب تجار و بازرگانان به شهرهای مسلمانان	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۵۵
	تامین افراد ناتوان جامعه	ایجابی	نهج‌البلاغه، خطبه ۳۴، ترجمه جعفری: ۵۷
	احترام به حق مالکیت خصوصی	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۳
	جلوگیری از احتکار و افزایش قیمت‌ها و مجازات محترکان	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۵۵
	بهره‌برداری از منابع خدادادی در جهت حصول به منافع عامه	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۵۳
	حساسیت و جدیت در امر آمایش سرزمین	ایجابی	غزالحکم، ۱۳۸۱: ۵۳۷
	مقابله با رکود و بحران‌های اقتصادی و رفع بی‌ثباتی‌های اقتصادی و مالی	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۵۵
	پرداخت حقوق کافی به کارگران	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، نامه ۲۶
	ساخت و توسعه ملزومات زیر بنایی کشور	ایجابی	المحمودی، ۱۹۶۸: ۳۹۵
	دریافت مالیات عادلانه برای عمران و آبادانی	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۵۳
عوامل زمینه‌ای	استفاده صحیح و معقول از بیت‌المال	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۴۳، ترجمه جعفری: ۴۳۰
	توجه به آبادانی زمین‌ها و شهرها	ایجابی	غزالحکم، ۱۳۸۱: ۵۳۷
	جلوگیری از سوء استفاده‌های مالی ناشی از رانت‌خواری و مجازات رانت‌خواران	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۵۵
	درک منطق نگاه اسلامی به دنیا و مسائل دنیوی	ایجابی	نهج‌البلاغه، حکمت ۷۴، ترجمه آیتی: ۸۲۹ و نهج‌البلاغه، حکمت ۱۲۶، ترجمه آیتی: ۸۵۹
	بازنمایی کار و تلاش به مثابه یک اقدام ارزشی و مذهبی	ایجابی	امین عاملی، ۱۴۰۶: ۴۲۴
	ساده زیستی	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۳، ترجمه جعفری: ۳۷۳
	نکوهش فقر	سلبی	شعبیری، ۱۳۶۲: ۱۶۳
اصل آزادی انتخاب	ایجابی	نهج‌البلاغه، حکمت ۷، ترجمه جعفری: ۵۰۲	
رویکرد خردمندانه به مساله قضا و قدر	ایجابی	نهج‌البلاغه، حکمت ۷، ترجمه جعفری: ۵۰۲	

پیشرفت اداری - سیاسی در پرتو فرمایشات امام علی (ع)

در بحث از پیشرفت و تعالی، حکومت باید برای تمام ملت ادای وظیفه کند. یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی حکومت‌ها و متصدیان آنان، همانا رضایت آحاد مردم^{۱۹} است (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۶). دولت باید بتواند به عامه مردم، هویت سیاسی دهد و آن‌ها را به حضور فعال در جامعه ترغیب نماید. مشروعیت نظام و اعتماد مردم به حکمرانان، برای پیشرفت و تعالی ضروری است. شایسته‌سالاری بر اعتماد مردم می‌افزاید و مشروعیت نظام را افزایش می‌دهد. به هر حال، نیل به پیشرفت در گرو آن است که حکومت در نقش راهبر پیشرفت، از دیدگاه مردم مشروع باشد (تالیس^{۲۰}، ۱۹۷۳: ۱۱۱).

جدول شماره ۲، مولفه‌های پیشرفت سیاسی - اداری علوی را در قالب مدل سه شاخگی، به سه شاخه رفتاری، ساختاری و زمینه‌ای دسته‌بندی کرده است.

^{۱۹} میزان رای ملت است. امام خمینی (ره)، سخنرانی ۱۳۵۸/۰۳/۲۵ در جمع اقشار مردم.

دوین کتفرانس الگوسی اسلامی ایرانی پیشرفت: مفاهیم، مبانی و ارکان پیشرفت؛ اردیبهشت ۱۳۹۲

جدول ۲. تطبیق مولفه‌های پیشرفت اداری - سیاسی استخراج شده از دیدگاه امام علی علیه السلام با مدل سه شاخگی همراه با

استناد به منابع

نوع عامل	شاخص	نوع شاخص	استناد به منابع
عوامل فرهنگی	حاکمیت اصل نظم فردی	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۴۷، ترجمه جعفری: ۴۳۷
	رضایت توده مردم	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۶
	اصل سعه صدر	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۱، ترجمه جعفری: ۴۴۲
	امانت دانستن مسئولیت حکومتی	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵، ترجمه جعفری: ۳۷۵
	پرهیز از استبداد و ظلم فردی و بین فردی	سلبی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۶
	تقویت روحیه خودنظارتی	سلبی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۴-۵
	نگرش به پست و مقام به مثابه امانت و تعهد الهی	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵، ترجمه جعفری: ۳۷۵
	عمل به وعده‌ها	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۶۱
	عدالت فردی	ایجابی	غرالحکم، ۱۳۸۱، ۷۴۱: ۵۲
	نظام شایسته‌سالاری در انتصابات حکومتی	ایجابی	غرالحکم، ۱۳۸۱: ۳۷۶ و نهج البلاغه، خطبه ۴، ترجمه جعفری: ۲۲
عوامل ساختاری	وقت‌شناسی سیاسی	ایجابی	نهج البلاغه، خطبه ۵، ترجمه آیتی: ۲۲
	عدالت ساختاری	ایجابی	نهج البلاغه، خطبه ۱۵، ترجمه آیتی: ۶۱
	انطباق پست و شرایط احراز آن	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۴-۵؛ ۴۵۲-۳
	حاکمیت انضباط	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۴۷، ترجمه جعفری: ۴۳۷
	ارتباط دوجانبه مسئولین و مردم	ایجابی	نهج البلاغه، خطبه ۲۱۵، ترجمه جعفری: ۳۴۰
	اصل نظارت و پاسخگویی	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۸
	اصل سلسله مراتب	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۵
	حاکمیت گفت‌وگو و پرهیز از خشونت	ایجابی	نهج البلاغه، حکمت ۴۴۶، ترجمه جعفری: ۵۷۴-۵
	پرهیز از استبداد و ظلم ساختاری	سلبی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۶
	اصل مشروعیت نظام	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳
	رایزنی با متخصصین و دانشمندان در کلیه مراحل پیشرفت	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۹
	لزوم طرح‌ریزی برنامه راهبردی	ایجابی	غرالحکم، ۱۳۸۱: ۳-۲-۷۰۲
	برخورد با سهل‌انگاران و متخلفین	سلبی	پورعزت، ۱۳۸۹: ۱۵۳
	ضرورت آگاه‌سازی مردم	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳
	پرهیز از ویژه‌خواری	سلبی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۶
	پرهیز از نیرنگ در سیاست	سلبی	قزوینی، ۱۳۷۱: ۵۱
	سیستم اطلاعاتی هدفمند	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳
	اصل انعطاف پذیری در امور	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۴۶، ترجمه جعفری: ۴۳۷
	بسیج منابع	ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۹
	عوامل زمینه‌ای	همکاری بین تمامی اقشار جامعه	ایجابی
فرهنگ ظلم ستیزی		سلبی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۶
فرهنگ نقدپذیری		ایجابی	نهج البلاغه، خطبه ۱۱۷، ترجمه آیتی: ۲۷۵
اجتناب از فردمحوری و نیاز به کار گروهی		سلبی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۷-۸
توسعه مشارکت اجتماعی		ایجابی	المحمودی، ۱۹۶۸: ۸-۳۹۰
عدالت زمینه‌ای		ایجابی	نهج البلاغه، خطبه ۱۵، ترجمه آیتی: ۶۱
پایبندی به اصول اسلامی		ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۴
میانروی در امور		ایجابی	نهج البلاغه، خطبه ۱۵، ترجمه جعفری: ۳۱
فرهنگ قانون‌پذیری		ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۶۱
پذیرش فرهنگ انعطاف‌پذیری و گشادگی در برابر تغییر		ایجابی	نهج البلاغه، نامه ۴۶، ترجمه جعفری: ۴۳۷

ابعاد تعالی انسانی - اجتماعی در پرتو فرمایشات امام علی (ع)

تغییرات اجتماعی، معمولاً با هدف بهبود شرایط زندگی انسان واقع می‌شوند. با این حال، گاهی خود انسان فراموش می‌شود! انسان را باید به منزله کانون طرح‌های پیشرفت و بهبود در نظر گرفت و همواره این فکر را سرلوحه برنامه‌های تغییر، مدنظر قرار داد که ابتدا باید انسان‌ها را تغییر داد تا آن‌ها خودشان بتوانند شرایط و موقعیت زندگی خود را بهبود بخشند. انسان را باید به مثابه محور پیشرفت در نظر آورد. در رویکردهای ماتریالیستی، چنین فرض می‌شود که فقط استعداد‌های مادی مسیر حرکت و فعالیت انسان را

دوین کفرانس الگویی اسلامی ایرانی پیشرفت: مفاهیم، مبانی و ارکان پیشرفت؛ اردیبهشت ۱۳۹۲

شکل می‌دهند و بنیان فلسفی اصالت فرد نیز از همین دیدگاه شکل می‌گیرد، در حالی که در نهج‌البلاغه انسان با ویژگی‌های چندبعدی در نظر گرفته شده و همزمان به ابعاد مادی و معنوی او توجه شده است. انسان ایده‌آل در فرهنگ نهج‌البلاغه، نماینده و ولی خدا است (نهج‌البلاغه، خطبه ۲).

جدول شماره ۳، مولفه‌های توسعه و تعالی انسانی - اجتماعی مستخرج از فرمایشات امام را در قالب مدل سه شاخگی، به سه شاخه رفتاری، ساختاری و زمینه‌ای دسته‌بندی کرده است.

جدول ۳. تطبیق مولفه‌های توسعه و تعالی انسانی - اجتماعی استخراج شده از دیدگاه امام علی علیه‌السلام با مدل سه شاخگی همراه با استناد به منابع

نوع عامل	شاخص	نوع شاخص	استناد به منابع
عوامل محیطی	تعادل بین فعالیت‌های گوناگون	ایجابی	نهج‌البلاغه، حکمت ۳۶۶، ترجمه جعفری: ۵۶۰
	عدم پیروی از نفس	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۴۴
	حسن خلق در آموزش	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۷، ترجمه جعفری: ۳۹۶
	تعلیم و تربیت فردی	ایجابی	نهج‌البلاغه، حکمت ۱۳۴، ترجمه جعفری: ۵۱۶ و نهج‌البلاغه، خطبه ۳۴، ترجمه جعفری: ۵۷
	احسان	ایجابی	غررالحکم، ۱۳۸۱: ۷۸۶
	تقوا	ایجابی	نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶، ترجمه جعفری: ۲۹
	امر به معروف	ایجابی	غررالحکم، ۱۳۸۱: ۱۹۹
	نهی از منکر	سلبی	غررالحکم، ۱۳۸۱: ۱۹۹
	پرهیز از خودپسندی	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴۶۱
	معرفت	ایجابی	نهج‌البلاغه، حکمت ۱۳۴، ترجمه جعفری: ۵۱۶
	توکل به خدا و اخلاص در امور	ایجابی	نهج‌البلاغه، خطبه ۱۴۶، ترجمه جعفری: ۲۰۸؛ خطبه ۱۹۵: ۳۱۴
	کار بست سیستم آموزشی مناسب	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۷، ترجمه جعفری: ۳۹۶
عوامل ساختاری	توسعه فرا نسلی	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۳۱، ترجمه جعفری: ۲۱
	نظام تشویق سازمانی	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۷، ترجمه جعفری: ۳۹۶
	توجه ساختاریافته به تعلیم و تربیت	ایجابی	نهج‌البلاغه، حکمت ۱۳۴، ترجمه جعفری: ۵۱۶ و نهج‌البلاغه، خطبه ۳۴، ترجمه جعفری: ۵۷
	تشویق فرهنگ امر به معروف در محیط سازمانی	ایجابی	غررالحکم، ۱۳۸۱: ۱۹۹
عوامل زمینه‌ای	تشویق فرهنگ نهی از منکر در محیط سازمانی	سلبی	غررالحکم، ۱۳۸۱: ۱۹۹
	در نظر گرفتن انسان به مثابه محور پیشرفت	ایجابی	نهج‌البلاغه، خطبه ۲
	توجه به انسان به عنوان سرمایه انسانی	ایجابی	نهج‌البلاغه، خطبه ۲
	تعلیم و تربیت دایمی	ایجابی	نهج‌البلاغه، حکمت ۱۳۴، ترجمه جعفری: ۵۱۶ و نهج‌البلاغه، خطبه ۳۴، ترجمه جعفری: ۵۷
	فرهنگ امر به معروف	ایجابی	غررالحکم، ۱۳۸۱: ۱۹۹
	فرهنگ نهی از منکر	سلبی	غررالحکم، ۱۳۸۱: ۱۹۹
	حاکمیت نظام تشویق	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۷، ترجمه جعفری: ۳۹۶
	حاکمیت اسلام در تمامی عرصه‌ها	ایجابی	نهج‌البلاغه، خطبه ۱، ترجمه جعفری: ۸

محیط زیست در دیدگاه امام علی (ع)

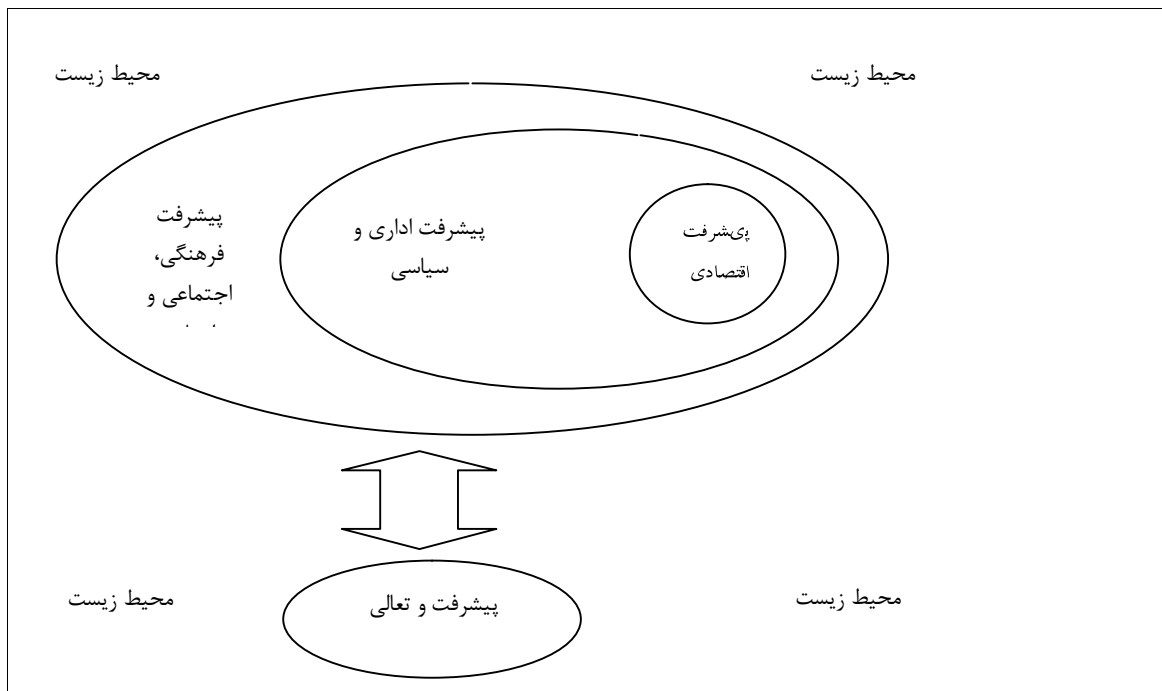
در مکتب اسلام، اخلاق زیست‌محیطی، اخلاقی خدامحور است؛ زیرا برگرفته از جهان‌بینی توحیدی است که در آن، خدا محور جهان، خالق و نگهدارنده آن می‌باشد. بنابراین، مراقبت از محیط زیست، مراقبت از چیزهایی است که متعلق به خداوند است. در منابع دینی، به ویژه نهج‌البلاغه هر جا سخن از استفاده و برخورداری از مواهب طبیعی است، به دنبال آن روش صحیح برخورد با زیست‌بوم‌ها و چگونگی استفاده از آنها بیان شده است.

جدول شماره ۴، مولفه‌های زیست‌محیطی موثر بر پیشرفت و تعالی مستخرج از فرمایشات امام را در قالب مدل سه شاخگی، به سه شاخه رفتاری، ساختاری و زمینه‌ای دسته‌بندی کرده است.

جدول ۴. تطبیق مولفه‌های زیست‌محیطی موثر بر پیشرفت و تعالی از دیدگاه امام علی علیه‌السلام با مدل سه شاخگی همراه با استناد به منابع

نوع عامل	شاخص	نوع شاخص	استناد به منابع
زیست‌محیطی	مراقبت از حیوانات	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۴
	رعایت عدالت در رفتار با حیوانات و نوزادان آن‌ها	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۴-۵
	پرهیز از استفاده بی‌حدوحصر از طبیعت	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۴-۵
	اجتناب از آزار و اذیت موجودات	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۴
	پرهیز از جدایی افکندن میان حیوانات و نوزادانشان	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۴-۵
	اطعام کردن حیوانات	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۵
سیاسی	اهتمام به آبادانی طبیعت	ایجابی	غرالحکم، ۱۳۸۱: ۵۳۷
	ساختار هدفمند برای مبارزه با حیوان‌آزاری	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۴
	ساختار هدفمند برای مبارزه با تخریب‌کنندگان محیط‌زیست	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۴
	سفارش به حفظ حقوق کشاورزی و دامپروری	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، ترجمه جعفری: ۴-۴۵۳
	ایجاد تشکیلات مناسب برای مبارزه با استفاده بی‌حدوحصر از طبیعت	سلبی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۴-۵
فرهنگی	دیدن محیط زیست به عنوان شگفتی آفرینش	ایجابی	نهج‌البلاغه، خطبه ۱: ۸-۹
	دیدن حیوانات به عنوان شگفتی آفرینش	ایجابی	نهج‌البلاغه، خطبه ۱۵۴، ترجمه جعفری: ۲۲۱
	فرهنگ اسلامی استفاده از محیط زیست	ایجابی	نهج‌البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه جعفری: ۳۹۴
	نگاه به محیط‌زیست به مثابه امانت خدادادی	ایجابی	نهج‌البلاغه، خطبه ۱: ۹

مدل اقتباس شده پیشرفت و تعالی از فرمایشات امام علی علیه‌السلام در مدل اقتباس شده پیشرفت و تعالی از فرمایشات امام علی علیه‌السلام، تعالی انسانی (اجتماعی) به عنوان مهمترین مولفه در نظر گرفته شده است. در دیدگاه علوی، پیشرفت اقتصادی برای نیل به پیشرفت سیاسی- اداری است و این دو، باید در خدمت تعالی انسانی- اجتماعی قرار گیرند. این فراگرد باید با احترام به محیط زیست به مثابه امانت خدادادی، در جریان باشد (شکل ۱).

شکل ۱. مدل پیشرفت و تعالی اقتباس شده از فرمایشات امام علی علیه‌السلام

در دیدگاه علوی، توسعه هدف نیست، بلکه وسیله‌ای است در جهت نیل به کمال انسان به مثابه اشرف مخلوقات. شرط رسیدن به پیشرفت مطلوب از دیدگاه امام، دست یابی بشر به حیات معقول یا حیات طیبه است. مدل پیشرفت و تعالی علوی، فرایندی جهت دار است و هدف نهایی آن رسیدن انسان به کمال شایسته مقام اوست که براساس جهان بینی و فرهنگ اسلامی، کمال نهایی انسان قرب الی الله است (خلیلیان، ۱۳۸۶: ۸۷-۶۱).

نتیجه‌گیری

وجود مدلی جامع که پیش‌زمینه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، جغرافیایی، مذهبی و ملیتی کشورها را مدنظر داشته باشد، برای نیل به پیشرفت و تعالی ضرورت دارد. بسیاری از کشورهای پیشرفته مدل‌های موفق‌تری را در زمینه پیشرفت و تعالی، طراحی و پیاده‌سازی کرده‌اند؛ اما تجربه نشان داده است که نمی‌توان این مدل‌ها را عیناً در کشوری دیگر پیاده‌سازی کرد. از این حیث، هر ملت به یک مدل جامع مطابق با ارزش‌ها و هنجارهای خود نیاز دارد.

با پیشرفت‌های انجام شده در زمینه توسعه و همچنین تعریف شاخص‌های جدید برای ارزیابی آن، مشخص گردید که با گذر زمان تعاریف نوین از توسعه، به تعاریف اسلامی نزدیک‌تر می‌شوند؛ اما در کشورهای اسلامی کمتر به این سرمایه معنوی و اثرگذار بر روند توسعه و پیشرفت توجه شده است. لذا در این پژوهش شاخص‌ها و اهداف توسعه و تعالی از دیدگاه امام علی علیه‌السلام، در سه شاخه اصلی رفتاری، ساختاری و زمینه‌ای شناسایی و طبقه‌بندی گردید.

در دیدگاه امام، ضمن آنکه پیشرفت اقتصادی مورد عنایت است، تعالی انسانی به عنوان مهم‌ترین عامل در جهت حصول به پیشرفت و تعالی محسوب می‌شود. در دیدگاه علوی، پیشرفت اقتصادی برای نیل به پیشرفت سیاسی- اداری است و این دو، در جهت نیل به تعالی انسانی- اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرند. البته طی این جریان، نیازمند استفاده صحیح از محیط‌زیست به مثابه امانت خدادادی است. مسایلی که امام تحت عنوان تعالی انسانی مطرح کرده‌اند، تا قرن اخیر، بر جوامع امروزی پوشیده بود.

شاخه ساختاری دارای بیشترین تعداد مولفه است. به نظر می‌رسد در پیشرفت و تعالی علوی، اصلاح ساختار، قوانین، مقررات و رویه‌ها، بیشترین تاثیر را در گذار از دوران فقر و عقب‌ماندگی داشته باشند. از آنجا که بیشتر این وظایف بر عهده حکومت اسلامی قرار داده شده است، می‌توان گفت، دولت مهم‌ترین و اساسی‌ترین نقش را در فراگرد پیشرفت و تعالی بر عهده دارد.

همواره استفاده از دیدگاه‌های امام در زمینه‌های مختلف، نتایج قابل توجهی را در روند پیشرفت و ترقی کشورمان داشته است. حال آنکه تا کنون، ما کمتر دیدگاه‌های امام در رابطه با پیشرفت و تعالی را مدنظر داشته‌ایم.

صرفنظر از رشد، همه انواع تغییر به گونه‌ای با ارزش‌های انسانی و اجتماعی ارتباط دارند و جهت و نحوه حرکت یا تغییر توسط همین ارزش‌ها تعیین می‌شود. میزان تفاوت و تنوع ارزش‌های مذکور به حدی است که دستیابی به یک راه حل عمومی یا تنظیم برنامه‌های کلی برای نیل به پیشرفت را دشوار می‌سازد. بنابراین هر کشور و هر جامعه باید فراخور دیدگاه‌ها، نیازها و ارزش‌های خود، الگوی خاصی را برای پیشرفت، مدنظر قرار دهد.

فهرست منابع و ماخذ

- امین عاملی، محسن. (۱۴۰۶). اعیان الشیعه. جلد اول. دارالتعارف بیروت.
- بختیاری، صادق. (۱۳۸۰). عدالت و توسعه از دیدگاه امام علی علیه السلام. فلسفه، کلام و عرفان اندیشه حوزه. مهر و آبان، شماره ۳۰. ۹۱-۱۱۵.
- پورعزت، علی اصغر. (۱۳۸۹). عهدنامه امیر. انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- حاجیلو، شهناز. (۱۳۸۸). توسعه فرهنگی از دیدگاه امام علی (ع). نوید اسلام.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۶۰). انسان کامل از دیدگاه نهج‌البلاغه. یادنامه کنگره هزاره نهج‌البلاغه، تهران، بنیاد نهج‌البلاغه.
- خنیفر، حسین. (۱۳۸۴). آرایه الگوی بومی مبتنی بر دیدگاه‌های امام علی علیه‌سلام با استفاده از مدل مفهومی سه شاخگی. فرهنگ مدیریت، سال سوم، شماره هشتم، ۱۴۶-۱۰۱.
- شعیری، شیخ تاج‌الدین محمد بن محمد بن حیدر. (۱۳۶۳). جامع الاخبار. انتشارات رضی قم.
- عابدی جعفری، حسین و محمد تسلیمی و ابوالحسن فقیهی و محمد شیخ‌زاده، ۱۳۹۰، تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، اندیشه مدیریت راهبردی، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، ۱۵۱-۱۹۸.
- علیخانی، علی اکبر. (۱۳۷۹). توسعه سیاسی از دیدگاه امام علی (ع). سازمان تبلیغات اسلامی.
- علیخانی، علی اکبر. (۱۳۸۱). توسعه سیاسی از دیدگاه نهج‌البلاغه. تهران. نشر امیر کبیر.
- غررالحکم و دررالکلم؛ کلمات قصار امیر المومنین (ع). (۱۳۸۱). (مهدی انصاری قمی). امام عصر.
- قزوینی، عبد‌الکریم. (۱۳۷۱). بقاء و زوال دولت در کلمات سیاسی امیر مؤمنان. قم. انتشارات نجفی.
- قورچیان، نادرقلی. (۱۳۸۰). برنامه‌ریزی ملی، منطقه‌ای. انتشارات علوم تحقیقات.
- المحمودی، محمدباقر. (۱۹۶۸). نهج‌السعادة فی مستدرک نهج‌البلاغه، جلد پنجم، موسسه المضمین الفکری، بیروت.
- نهج‌البلاغه، امیر المومنین علی (ع). مجموعه خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات قصار امام علی (ع). (۱۳۷۷). گردآوری ابوالحسن محمد بن الحسین سید رضی، (عبدالحمید آیتی). دفتر نشر فرهنگ اسلامی و بنیاد نهج‌البلاغه.
- نهج‌البلاغه، گزیده سخنان، نامه‌ها و حکمت‌های امیر المومنین امام علی بن ابی‌طالب (ع). (۱۳۸۶). گردآوری ابوالحسن محمد بن الحسین سید رضی. (سید محمد مهدی جعفری). موسسه نشر و تحقیقات ذکر.
- Braun, V. & V. Clarke, 2006, Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), Pp. 77-101.
- Dower, N. (2011). Development Ethics. *Encyclopedia of Applied Ethics (Second Edition)*, 779-788.
- Dube, S. C. (1990). *Modernization and Development: The Search for Alternative Paradigms*. Tokyo. United Nations University.
- Lélé, Sharachchandra M. (1991). Sustainable development: A critical review. *World Development*. 19, June, 607-621.
- Mirzai, Ahranjani, Hassan. (1976). *Rural Development in Theory and Practice*. A Dissertation Presented to the Faculty of the school of public administration university of Southern California, California.
- Ramos, A. G. (1974). *The Changing Meaning of Development*, abstract of an unpublished paper, University of Southern California.
- Seers, Dudley. (1969). The Meaning of Development. *International Development Review*, 11, December, 59-65.
- Tullis, Lamond, F. (1973). *Politics and Social Change in Third World Countries*. New York. Wiley.
- Baltar, Fabiola, Ignasi Brunet, 2012, Social research 2.0: virtual snowball sampling method using Facebook, *Internet Research*. 22(1): 57 – 74.